

QARAQALPAQ TILINDEGI SINONIMIYANÍŃ IZERTLENIWI

Qunnazarova Ulzada,

Ájiniyaz atındaǵı NMPI Ana tili hám ádebiyatı(Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı) tálim baǵdarınıń 2-basqısh magistrantı

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18903166>

Annotaciya: *Maqalada til biliminde, túrkiy tillerinde hám qaraqalpaq til biliminde sinonimlerdiń izertleniwi, sinonimiyalıq qatnas forma hám máni kózqarasınan izertleniliwi, sonday-aq sinonimlerdi izertlew menen sinonim sózlerdi jynaw, sinonimlik sózlik, elektron sózliklerdi dúziw zárúrligine toqtalǵan.*

Tayanısh sózler: *Sinonim, sinonimiyalıq qubılıs, sinonimiyalıq qatnas, frazeologiyalıq sinonim, sinonimlik sózlik, elektron sinonimler sózligi, grammatikalıq sinonimika.*

Аннотация: *В статье рассматривается изучение синонимов в лингвистике, тюркских языках и каракалпакском языкознании, исследование синонимических отношений с точки зрения формы и значения, а также необходимость сбора синонимов путем изучения синонимов, составления синонимических словарей, электронных словарей.*

Ключевые слова: *Синоним, синонимическое явление, синонимический контакт, фразеологический синоним, синонимический словарь, электронный словарь синонимов, грамматическая синонимика.*

Abstract: *The article discusses the study of synonyms in linguistics, Turkic languages, and Karakalpak linguistics, the study of synonymous relationships in terms of form and meaning, as well as the need to collect synonyms by studying synonyms, compiling synonymic dictionaries, and electronic dictionaries.*

Key words: *Synonym, synonymic phenomenon, synonymous contact, phraseological synonym, synonymic dictionary, electronic dictionary of synonyms, grammatical synonymy.*

Házirgi waqıtqa shekem til biliminde hám túrkiy tillerinde sinonimler máselesi teoriyalıq jaqtan tereń izertlenilgen qızıqlı máselelerden biri. Ásirese, leksikalıq hám grammatikalıq birlikler ortasında sinonimiyalıq qatnas forma hám máni kózqarasınan keń izertlenilgen bolıp, olardıń stillik ózgesheliklerin hár bir tilde tereńirek izertlewdi talap etedi. Basqa túrkiy tiller sıyaqlı qaraqalpaq tili de mámleketlik til dárejesine kóterilgen bir payıtta sinonimlerdi, sinonimiyanı tereńirek úyreniw zárúrligi payda boldı.

Sinonim degende kópshilik izertlewshiler til birlikleriniń birin-biri almastıra alıw uqıplılıǵın túsinedi, al ayırım izertlewshiler tek mánileri bir-birine jaqın bolǵan til birliklerin sinonim dep qaraydı. Óz ara almastıra alıw uqıplılıǵı degende, birinshiden, sinonimlik qatnastaǵı sózlerdiń mánisi boyınsha birin-biri almastırırıwı, ekinshiden, birdey kontekstlerde bir sózdiń ekinshisiniń ornına qollanıla alıw múmkinshiligi túsinedi. Usı eki faktor sinonimlerdi anıqlawdaǵı tiykarǵı ólshem bolıp tabıladı. Al, sinonimiya – til bilimindegi qubılıs. Máselen, *qas penen kózdiń arasında* sóz dizbeginiń ornına *kózdi ashıp jumǵansha* dizbegi, al *ádepsiz dórendi*

sóziniń ornına *biyádep* sóziniń almastırılıp qollanıwı múmkin. Birinshi misal frazeologiyalıq sinonim bolsa, keyingi misalda affiks penen affiks morfemalar óz ara sinonimlik qatnasta qollanılgan.

Sinonimiya qubılısın úyreniw barlıq waqıtta til biliminiń de eń aktual máseleleriniń biri bolıp kelgen. Sinonimlerdiń ámeliy áhmiyeti júdá úlken bolıp, birinshi náwbette, ol yaki bul tildiń qaysı dárejede bay ekenligin, rawajlanıwın belgilese, ekinshiden, kórkem ádebiyatta ulıwma sóylewde tásirsheńlikti támiyinleydi.

Sinonimlerdi izertlew hám onıń hár túrli nızamlıqların ashıw usağan máseleler menen birge tildiń leksikasınıń baylıgın kórsetetuğın sinonim sózlerdi jıynaw, sonday-aq sinonimlik sózlik, elektron sózliklerin dúziw qusağan ámeliy máseleler házirgi kúnde áhmiyetli máselelerdiń biri bolıp esaplanadı. Tilden paydalanıwshı adam sinonim sózlerdiń mánilerin ajratıp, olardı óz ornında qollanıwı oğada áhmiyetli. Tildiń leksika tarawında bolğan ózgerisler sinonimlerge de óz tásirin tiygizedi. Ásirese, sinonimlerde mánilik jaqtan bolğan ózgerisler kóp gezlesedi. Sonlıqtan da, sinonimlerdi akademik V.V.Vinogradov «tariyxıy ózgerip otıratuğın semantikalıq kategoriya» dep kórsetedi. Bunday ózgerisler jámiyetlik turmıstıń ósip rawajlanıwı menen payda boladı. Sinonimlerdiń ózine tán qollanıw qásiyetlerin úyreniw qaraqalpaq til bilimi ushın teoriyalıq hám praktikalıq áhmiyetke iye. Sonıń menen birge sinonim sózlerdi úylesimine qaray ornın tawıp qollana biliw kerek.

Túrkiy tillerinde leksikalıq sinonimiya, frazeologiyalıq sinonimiya máselelerinde ilimiy izertlew jumısları islendi. 1960-jıllardan baslap grammatikalıq sinonimikanı izertlew túrkiy tillerinde qolğa alına basladı. Izertlewshilerdiń dıqqatı bul máselede, tiykarınan, sintaksislik sinonimlerdi izertlewge qaratıldı.

Máselen, ózbek tilinde leksikalıq sinonimiya boyınsha A.Hojiev, Sh.Rahmatullaev, R.Qungurov, M.Mirtojiev, R.Qochqortoevlardiń hám t.b. miynetlerinde ayılğan. Ózbek tilinde arnawlı izertlew obykti sıpatında izertlewshilerden B.Toychiboev [Тўйчибаев Б.], arnawlı maqalaları menen S.Akbarov hám t.b. kórindi [Акбаров С.].

Prof. A.Hojiev óziniń «Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати» atlı miynetinde leksikalıq sinonimlerdi hártárepleme úyrenip tereń izertlegen [Ҳожиєв А.].

Sh.Rahmatullaev «Ўзбек тили фразеологизмларининг изоҳли луғати» degen miynetinde frazeologiyalıq sinonimiya máselesin tereń úyrenen hám olardiń semantikalıq táreplerin ashıp bergen [Раҳматуллаев Ш.].

U.Tursunov, Sh.Muxtorov, Sh.Rahmatullaevlar tárepinen baspadan shıqqan «Хозирги ўзбек тили» sabaqlıǵında sinonimler máselesi semantikalıq jaqtan keń hám tereń bayanlangan.

Qaraqalpaq tilindegi sinonimler dáslep leksikologiya ishinde E.Berdimuratov tárepinen izertlenildi. Onıń «Хэзирги заман қарақалпақ тилинің лексикологиясы» miynetinde joqarı oqıw orınlarınıń studentleri ushın «Нáзирги қарақалпақ тили. Лексикология» sabaqlıǵında da keńnen toqtaǵan.

Al, qaraqalpaq tilinde bul másele ele arawlı izertlenilmedi. Tek A.Bekbergenovtıń stilistikaǵa arnalǵan miynetinde, arawlı maqalalarında qaraqalpaq tilindegi ayırım seplik formalarınıń mánilik jaqtan jaqınlasıp sinonim bolıwı, sonday-aq baǵınıńqılı qospa gápler menen feyil toplamlarınıń sinonim bolıp keliwi qısqasha sóz etilgen. Ilimpazdıń «Қарақалпақ тилинде лексикалық синонимлердин пайда болыў жоллары» degen maqalasında adamzat jámiyetiniń rawajlanıwı menen birge til onıń sózlik sostavı da ósip, hár qıylı ózgerislerge ushırap otıradı, yaǵnıy til jańa sózlerdi payda etedi, sóytip tildegi sinonimler kóbeyip otıradı» - dep kórsetken edi hám tildegi sinonimlerdi leksikalıq hám grammatikalıq sinonimler dep eki túrge bóledi. [Бекбергенов А.]

Sózlik sostav qanshama bay, kólemlı bolsa, til sonshama bay rawajlangan boladı dep kórsetken ilimpaz M.Qálenderov «Қарақалпақ тилиндеги синонимлердин грамматикалық, структуралық хэм лексика- семантикалық өзгешеликleri» degen jumısında qaraqalpaq tilindegi sinonimler, onıń ózgeshelikleri, sinonimiya qubılısı ilimiy planda izertlendi. [Қәлендеров М. 1989] Ilimpaz tárepinen monografiya [Қәлендеров М. 1989], sózlik [Қәлендеров М. 1990] baspadan shıǵarıldı. Soǵan qaramastan, qaraqalpaq tilindegi sinonimiya qubılısı elede qayta kórip shıǵıwdı talap etpekte, sebebi qaraqalpaq tiliniń múmkinshiligi ádewir keńeydi, ayırım jańa-jańa túsinikler payda bola basladı, burın til qubılıslarına formal grammatikalıq kózqarastan qaralǵan bolsa, házirgi dáwirde sinonimiyanı teoriyalıq, semantikalıq, funkcionallıq kózqarastan úyreniw aktual máselelerden sanaladı.

Ádebiyatlar:

1. Акбаров С. Ўзбек тилида синтаксислик синонимлар масаласи – Ўзбек тили ва адабиёти масалалари. 1961, №6.
2. Тўйчибаев Б. Синонимика именных словосочетаний в современном узбекском литературном языке. АКД. Ташкент, 1973.
3. Ҳожиев А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. Тошкент, 1974.
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили фразеологизмларининг изоҳли луғати. Т., 1998
5. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинде лексикалық синонимлердин пайда болыў жоллары//Өз РИАҚҚБ. Хабаршы, Нөкис, 1963, 84-91-бетлер.

6. Қалендеров М. Қарақалпақ тилиндеги синонимлердиң грамматикалық, структуралық хәм лексика семантикалық өзгешеликлери. Нөкис, 1989.
7. Қалендеров М. Қарақалпақ тили синонимлериниң қысқаша сөзлиги. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1990.